

ORBÁN SÁNDOR

Lenin és az agrárkérdés

Szinte közhely Lenint az imperializmus korának marxista teoretikusaként emlegetni. Holott majdnem éppen így illő lenne rá, ha az elmaradott agrárországok marxistájának mondanák. Nem kétséges, bizonyos szempontból szűkítő ez a meghatározás is, de éppen e területen arra a többre utal, amely történetileg számos irányban túlmutat Lenin életművében az imperializmus korszakán, kategóriáján. Nemcsak azért, mert az agrárkérdés megoldásával egy olyan társadalmi csoport vagy osztály sorsa válik teljessé, amely, miután várákozását már két társadalmi formációváltás hagyta kielégítetlenül, egy következőtől reméli azt teljesülni. De azért is, mert bár a századforduló körül valóban történeti korszakváltás következik be a kapitalizmus fejlődésében, mégis a marxizmus lenini továbbfejlesztésében jelentkező váltást, egyszersmind folytonosságot eleinte és első fokon nem ennek a tükrözése, hanem a marxizmus, illetve a szocialista munkásmozgalom és az agrár- a parasztp problémák összekapcsolásának szüksége, kísérlete és elvégzése jellemezte.

Nem csupán történeti véletlen, avagy e váltást külsőleg szimbolizáló jelenség, de valós történeti igények kopogtatása, sőt dörömbölése jelentkezik abban, hogy a búcsúzó Engels tollából éppen az esztendőben (1894-ben) született értekezés a francia- és németországi parasztkérdésről, amikor az alig 24 éves Lenin a „népbarátok” kritikájával foglalkozó nevezetes tanulmányát megírta. S nem csupán valamiféle pusztá folytonosságról, zászlóatadásról és arról van szó, hogy amit Nyugat-Európában késve kezdtek felmérni (hisz maga Engels mondja, azon kellene csodálkozni, hogy eddig nem foglalkoztak ezzel), azt Lenin Európa keletén időben próbálta elvégezni. Nem kétséges, ezt is könnyen gondolhatnók, hiszen részben a nyugat-európai munkásmozgalom tapasztalatai átvételének, részben az orosz proletariátus struktúrája alakulásának következtében, bizonyos szempontból gyorsabban fejlődött és viszonylagos időelőnyt élvezhetett az oroszországi munkásmozgalom. De nem is csupán a harc közvetlenebb tárgya, célja volt a különbség, hogy míg ott, Európa nyugati részén a munkáspártok elzárkózásának feloldása vált feladattá bizonyos nem proletárrétegekkel, érdekekkel szemben, itt a „népbarátok”, anarchista forradalmiságával és idealista parasztszocializmusával (mely egyébként Oroszországban a szocializmusnak kezdeti kapcsolódási és megjelenési formája volt) kellett számolni. Valami más is volt itt, amit az ismert kelet-európai fejlődési fáziskülönbségben, így Oroszország feudális maradványokkal terhes parasztszország mivoltában jelölhetnénk röviden meg. Így vagy úgy, valójában az előző különbségek is erre az alapra vezethetők vissza.

Nos, a századforduló Oroszországában történetileg a feudális maradványok eltakarítása, a tőkés fejlődés kedvezőbb feltételeinek biztosítása volt napirenden.

Mindez nemcsak fokozottan szükségessé tette, de másképpen is vetette föl az agrárkérdés megoldását. Ugyanakkor objektíve igen kedvezett is annak kimunkálásához, mert a zajló történeti gyakorlat maga is újra és újra leckéket adott a parasztság követeléseiről és így arról is, hogy miképpen konkrétizálandó a helyes álláspont az agrárkérdésben.

Azonban ahogy komplett marxista agrárelméletként nemcsak hogy nem volt mit, de nem is lehetett volna egyszerűen kölcsönözni a XIX. század második felének Nyugat-Európájától, éppen úgy igaz, hogy Lenin agyából sem egyszerre pattant az ki, hanem különböző elemekből állt össze, alakult egységes elvi alapvetéssé. S talán nem hat Lenin ellenében és e tett elméleti jelentőségének relativizálásaként, ha azt is hozzátesszük: elvileg egységessé vált, de sohasem merevedett befejezetté és abszolúttá. Avagy mi mást jelentsen, hogy kimunkálásának közel másfél évtizedében — a párt agrárprogramjának 1907-ben befejezett lenini felülvizsgálatáig — éppen a kutatásokból, valamint a politikai praxisból nyert ösztönzések nyomán Lenin az agrárkérdés számos és nem is jelentéktelen vonatkozásában többször is revidálta önnön álláspontját. Mindezt anélkül, hogy az agrárkérdés objektív történeti szükséggel egybehangzó megoldásának antifeudális és burzsoá demokratikus tartalmáról vallott alapelveket érintette volna. S vajon e felülvizsgálatot követő újabb évtized után, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén, nem neki volt-e bátorsága kimondani, hogy az agrárkérdés megoldása most már „új értelmet” nyer, mert a föld nacionalizálása „nemcsak a polgári forradalom utolsó szava, hanem ugyanakkor egy lépés a szocializmus felé”.

Mindazonáltal e több évtizedes átíveléseken belül is, számunkra nem érdektelen az imént említett különböző elemek halmozódását, egységes alapvetéssé alakulását — kis túlzással talán úgy is fogalmazhatnánk — az agrárprobléma lenini felfogásának genezisést, a szerző néhány alapvető művére és gondolatára emlékezve áttekinteni. Először is az a tény, hogy a XIX. század marxista klaszszikusai alig kérdeztek és még kevésbé adtak választ az agrár- és különösen a kelet-európai agrárproblémákra, nem jelenti azt, hogy az általános marxista fejlődélméleten és módszeren túl, ne örökítettek volna át közvetlenül vagy követőiken keresztül igen jelentős, éppen az agrárprobléma kidolgozását elősegítő gondolati kategóriákat. Nem szólva bizonyos alapvető közgazdasági kategóriákról (áru, járadék stb.) a politikai szövetség történeti szüksége felismerésének halvány elemei már a század közepén a „parasztháborúnak valamiféle második kiadását” váró Marxnál jelentkeznek, mintegy a leendő német proletárforradalmat segitendő. Engels pedig a tőkés fejlődéstől elnyomított parasztság „természetes szövetséges társaként” említi a munkásosztályt, s ha a parasztságban meglesz az akarat, hogy megértse”, ezzel segíthet magán. Sőt Engels bevezetőben említett nevezetes írásában, a parasztság elkerülhetetlen, tőkés korszakbeli pusztulásának, s ugyanakkor egyik védekezési módjának, a szövetkezetnek addig sem ismeretlen prognózisán, illetve tanácsolásán, valamint a két osztály, — pontosabban a parasztságon belül a mezőgazdasági munkásság — kölcsönös szövetségesi egymásrautaltságának általános említésén túl, kitapintható az eltérő paraszti rétegek különválasztása is. Mi több, ebben a vonatkozásban halványan ott bújkált az Elbával meghúzható, bizonyos eltérő fejlődési típusokat elválasztó határ vonal is.

Csakhogy ezek, a problémát a mezőgazdasági munkásságra leszűkítő és más, különösen a német „Mark”-kal korábban foglalkozó elemzése és megjegyzései, éppen az agrárprobléma munkásmozgalommal való történeti vizsgálatá-

nak hiánya folytán, bizonyos nyitottságot hagytak több irányban is, mind a továbbfejlesztésre, mind a ferdítésre. Így elvileg egyaránt részük lehetett akár a földközösség orosz „népbarátok” által vallott szocialista megújítása hibás felfogásában, akár a II. Internacionálé pártjainak a munkásmozgalom szempontjából parasztnegligáló, ugyanakkor parasztszavazatokra aspiráló politikája kialakításában.

Nem kétséges, bizonyos szempontból nyitottság, de ugyanakkor nem kis zűrzavar jellemezte a helyzetet Lenin színreléptekor. Számára is szinte elkerülhetetlen volt, hogy, az előd-óriások tágabb értelemben vett hagyatéka mellett, e hagyatékot magyarázók vagy a rajta osztozkodók műveihez nyúljon. Az agrár-probléma helyes felfogásának alapvetéséhez, közelebről: a parasztságot abszolútizáló „népbarátokkal” és a parasztságot negligáló legális marxistákkal szemben éppen az oroszországi kapitalizmus jelenvalóságát, majd ennek a mezőgazdaságban a parasztságban való általános térhódítását bizonyítandó, Lenin maga is a többi között olyan személyiségek (Plehanov és Kautsky) hatókörében látott hozzá, akik — bármily paradoxul is hangzik —, mások mellett a parasztság negatív megítélésében ragadtak meg a II. Internacionálé álláspontján.

Csak hogy Oroszországban, *ott és akkor* csaknem egyszerre lett létkérdés és kínáló alkalom a szocializmus és a munkásmozgalom egyesítése és a szocialista munkásmozgalom szövetségesre találása. A mindenre figyelő érzékeny elméknél valóság követelményeinek sem történeti, sem közvetlen élményi vonzását általában nemigen lehet eltúlozni. De mert e tulajdonság oly feltűnően szoros kapcsolatban állott Lenin elméleti igényességével és kutatói módszerével, külön is hangsúlyozni kell elhatározó jelentőségét agrárelméleti érdeklődésének irányultságában. Amikor Lenin a marxizmushoz való viszonyának tisztázásában magához Marxhoz — s nemcsak elméletéhez, de módszeréhez is — visszanyúlt, nyomban felfigyelt arra, hogy a marxisták mindenkor a többi szocialisták szubjektív módszereinek kritikájával kezdték és az antagonizmusok szociális következményeinek megállapítása, elítélése helyett mindenekelőtt azok magyarázatára fektették a súlyt. Éppen ezért úgy tartotta, hogy Marx elméletből feltétlenül csak a „rendkívül értékes módszereket” kell átvenni, „amelyek nélkül lehetetlen a társadalmi viszonyok megvilágítása”, de a séma maga sohasem lehet e viszonyok értékelésének kritériuma, hanem csupán az, hogy „ez az értékelés helyes-e és megfelel-e a valóságnak”.

E módszer és végsősoron szemlélet beváltásának igen jelentős példáját nyújtotta az oroszországi kapitalizmus fejlődésének vizsgálatában. Ha korábban csak alapvonásait regisztrálta ennek a jelenségnek, itt már a parasztság 1861-es reform utáni gazdasági helyzetével, az ún. „differenciálódással” foglalkozó irodalomra felfigyelve és abból kiindulva, mindenekelőtt a zemsztvostatisztikák alapján tanulmányozta és mutatta ki e folyamat lényegét, irányát és pozitív voltát a parasztság felbomlásában, a mezőgazdaság üzemi fejlődésében és a belső piac kifejlésében. Praktikus metodikai sajátosságként jelentkezik, ám fontos rejtett különbségeket segít felfedni a paraszti rétegződés többnyire lényegyet eltakaró, a területnagyság alapján történő vizsgálatának sokoldalú helyettesítése vagy legalábbis ellenőrzése. Annyi minden között, ez mennyire tanítanivalóan tanulságos!

Ám a probléma az, hogy Lenin e kitűnő elemzésének végső következtetései akkor még nem vezethettek közvetlenül az objektív történeti szükség megoldásának fő irányába. Mindenekelőtt azért, mert — mint utólag maga is elismerte — nem volt mentes a mezőgazdaság tőkés fejlődésének és a parasztság felbomlásá-

nak eltúlzásától. Nem kétséges, mindebben döntő része volt a hivatkozott hagyatéknak, s nem utolsó sorban a „népbarátokkal” szembeni bizonyítás enyhe túlhajtásának. Mindez még akkor is igaz, ha számításba vesszük is, hogy Kautsky mezőgazdaság tőkés fejlődésére koncentráló műve, Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban c. munkája elkészülte után került utóbbi kezébe, egyszersmind általmába is. Igaz, Kautsky mezőgazdasági üzemi ökonómiai fejtegetései éppen úgy, mint a parasztság differenciálódásával szemben jelentkező parcellásító tendenciák lényegének felfedése, nem voltak új tanulságok nélkül valók Lenin számára sem, különösen összehasonlító vizsgálatának az Oroszországtól nyugatra fekvő régiókra és később Észak Amerikára való kiterjesztésében. A probléma azonban nem abban kulminált, hogy miközben helyesen állapították meg a fejlődés irányát, nem teljesen pontosan ítélték meg a mezőgazdaság tőkés fejlődésének, a parasztság felbomlásának ütemét, hanem abban, hogy mindez hátráltatta a bizalom és végső fokon a program kialakulását egy, a parasztság lehetséges egységén alapuló antifeudális agrárforradalomhoz. Jóllehet és jól is látható, hogy Lenin egy ilyen agrárforradalomtól távolról sem félt, mégis a tőkés agrárfejlődés túlbecsülése, a jobbágyság maradványainak pedig lebecsülése, együtt az oroszországi mozgalmakban 1895—96 után beálló csenddel, nagyban közrejátszott abban, hogy a párt antifeudális részletköveteléseket tartalmazó programja helyett csak évek múltán került sor a földesúri földek teljes elkobzására kiterjedő, az agrárforradalmat vállaló programra.

De amit az orosz párt megosztott vezetése még nem értett meg és nem vállalt, az Lenin számára valójában éppen ezekben — részben az 1905-ös forradalmi fellendülést megelőző, részben forradalmi — esztendőkből tisztázódott. Mindebben nem kis része volt annak, hogy harci kedvét egyre kevésbé táplálták az alapján vereséget szenvedett „népbarátok”, viszont annál inkább a már 1902-ben fellobbanó parasztmegmozdulások. Látszólag jelentéktelen, de egyáltalán nem elhanyagolható fejlemény, hogy Lenin, éppen az oroszországi sajátosságokhoz képest, megkérdőjelezte Kautsky három évvel korábban csaknem fenntartás nélkül üdvözölt agrárrelméleti művét. És egyáltalán nem véletlen, hogy miután esztendőket eltöltött a mezőgazdaságnak és a parasztságnak a tőkés fejlődés szempontjából való vizsgálatával, kellett fokról-fokra rájönnie arra, hogy még a felbomlás eltúlzott előrehaladása ellenére is, mennyire a parcellás kispasztság — és nem a mezőgazdasági munkásság — teszi a falu döntő elemét. S a tapasztalatok alapján igazolást is nyert, hogy a mezőgazdasági munkások mozgalma nem tehet szert oly országos jelentőségre, mint a parasztoké. Éppen ezért Lenin mindenekelőtt az ezekhez való bizonytalan viszony felszámolásában látta a tennivalót, mintegy fogalmilag is megjelölve az agrárpolitika tárgyát és lényegét ebben.

Ugyancsak nem késett a válasszal arra a gyakorlati konzekvenciákkal járó problémára sem, hogy miben és miképpen realizálható a helyes viszony a parasztsággal. Abból, a munkáspárt viszonyát e problémához megszabó elvből kiindulva, hogy a pártnak, a proletariátusnak éppen a szocialista átalakulást elősegítendő, érdekében áll „a jobbágyrendszer maradványainak kiküszöbölése ... és az osztályharc szabad kifejlődése”, megszabta azokat a konkrét követeléseket is, amelyekben ez az érdek a parasztság kívánságaiával összecsengett. Ilyenképpen tehát Leninnek az agrárproblémához való viszonyában nemcsak egyszerően az volt az új, hogy a korábbiakhoz képest felismerte, hogy a fejlettebb országokéhoz mérten jelentkező fázislemaradás következtében, az orosz parasztságra még komoly történeti szerep vár a burzsoá-demokratikus forra-

dalomban, hanem az is, hogy elvszerűen, egyszersmind az adott helyzetnek megfelelő konkrétan határozta meg a munkáspárt viszonyát ehhez a tényezőhöz.

A munkáspárt parasztsághoz való viszonyának konkrét meghatározására utal, hogy az 1861-es reform általános radikális felülvizsgálatára irányuló korábbi követelés helyett a párt agrárprogramjának továbbfejlesztésében Lenin e vizsgálatot elvégző „parasztbizottságok” megalakításának követelésére fektette a súlyt. S míg eleinte csak a parasztságtól „lehasított” földek és különböző tartozások elengedésére, majd később pedig, éppen a paraszttömeg mozgalom fellendülése láttán, a földesúri földek teljes elkobzását helyezte előtérbe. Bár egyidejűleg (1902) e földek nacionalizálása elől sem zárkózott el, mégis e célszerűségi megfontolásokból, ugyancsak a forradalmi fellendülés tapasztalatai alapján javasolta annak programba vételét. Programmá azonban csak a teljes elkobzás lett, mert a mensevikek ellenzése folytán egészen 1906-tól 1917-ig, a nacionalizálás helyett a municipiálás maradt az agrárprogramban, amely szerint az obscsina és a magánföldek a parasztság kezében maradnak, az úri földek pedig a helyi önkormányzatok kezére mennének át. Amit Lenin észrevett: hogy az úri és paraszti földbirtoklást és gazdálkodást egyaránt átszövik a féljobbági rend bonyolult szálai; továbbá amit a földjára-elmélet alapján hangoztatott: hogy a föld nacionalizálása alapvetően tőkés rendszabály — sem a mensevikek, sem a szociálforradalmárok nem vették figyelembe.

Természetesen olyan problémák megoldásában, amelyekhez csak a történeti gyakorlat szolgáltathat kellő tapasztalati anyagot, Lenin maga is nyitottságot hagyott (pl. az elkobzott és nacionalizált földek további sorsáról), vagy éppen csak végső fokon helyes álláspontot alakított ki, mint pl. a feudális maradványok felszámolásának másnapján bekövetkező gyors átváltásról, amelynek jegyében várhatóan valamiféle tiszta antikapitalista falusi programot lehet majd érvényre juttatni. Ám zsenialitása megóvta attól, hogy az 1917 után bekövetkező helyzet bonyolultságát — éppen a végső fokon igaz alapján szilárdan állva — ne mérje fel nyomban. Persze azért hozzátartozik az igazsághoz, hogy Lenin más öszsze függésben számolt is ilyen bonyolultsággal, nevezetesen a jobbági maradványok eltakarítása utáni helyzetben bekövetkező „legváltozatosabb kombinációval” és maga is vallotta, hogy „csak kizárólag menthetetlen vaskalaposok oldának meg a felmerülő sajátos és bonyolult kérdéseket kizárólag azzal, hogy Marx valamely más történelmi korszakra vonatkozó egyik vagy másik véleményét idéznék.”

Ha Lenin eddigi vizsgálódásai és az első forradalom ígérete alapján 1907 körül mintegy összegzésül a közvetlenebb agrárátalakulás lehetséges alternatívájaként a tőkés fejlődés — irodalomból ismert — két útját jelölte meg, s arra, az átalakulás kedvezőbb formájának bekövetkezése esetén a hatalmi és a politikai szövetségi szférában építményként a munkásság és parasztság forradalmi diktatúráját helyezte, egy évtizeddel később, Sztolipin csödjé és a háború vetette elégedetlenség nyomán, már magasabb fokon és élesebben tette fel kérdését a történelem. A demokratikus agrárátalakulás lehetősége együtt kínálkozott a szocialista forradaloméval. A hatalom túlnőtt a munkásság és parasztság demokratikus diktatúráján. S nemhogy csupán realizálódott a föld nacionalizálása, de az az új politikai és gazdasági struktúrában általában és konkrétan is a kizsákmányolás megszüntetése irányában hatott, nem utolsó sorban azért, mert megjelentek a szocialista típusú közös gazdaságok. Ugyanakkor ilyen irányban hatott a gazdagparasztság helyenkénti erős korlátozása is.

A felsorolt jelenségek között egyetlen sincs olyan, amely azt jelezné, hogy a lenini agrárkoncepciót túlhaladta a történelem. Legföljebb arról van szó, hogy a koncepcióból folyó gyakorlat új történelmi feltételek között, eleinte bizonyos sűrítésben haladt előre. Egy-egy esetben talán még azt lehetne megjegyezni, hogy a nacionalizálás másnapjára eldöntetlenül hagyott kérdéseket (pl. a földhasználat formájával kapcsolatban) egyféleképpen el is döntötte. Mindazonáltal úgy tűnik, az agrárpolitikában akkor átmenetileg kialakult gyakorlatot és helyzetet Lenina nem emelte az elmélet rangjára. Korántsem azért, mert mindkét keze tele volt munkával és — napjaink szóhasználatával élve — nem mélyülhetett el a kutatásban. S talán nem is egyszerűen a háborús leromlottság mezőgazdaságot deformáló hatásáról volt szó, bár többször hangsúlyozta, hogy nem „eszményi”, de szükséghelyzet, sőt némely vonatkozásban „lökéletlen politika” is az, ami 1921-ig érvényesült. Éppen ezért mindezt önmagában múló állapotnak lehet tekinteni.

Talán közelebb jutunk az agrárprobléma lenini felfogásának továbbfejlesztésében mutatkozó állomáshoz, ha úgy tetszik, bizonyos kiegészítő mozdonyváltásához, ha figyelembe vesszük azokat a konzekvenciákat, amelyeket Lenin különösen az intervenció végé felé vont le, ebből a szempontból is Oroszország elmaradottságából, amelyen, mint jól tudta és nem egyszer mondotta is, önmagában a szocialista forradalom még nem változtat. Ő azonban számolt egy olyan történelmi elemmel, amely az ebből eredő nehéz helyzeten való változtatás segítését, vagy legalábbis ígéretét hordozta. Ez a forradalmi tűz Szovjet-Oroszország határain túli fellobbanása lett volna. Reménylésének jelei már megtalálhatók az első orosz forradalom idején és mindezek szükségképpen tovább bontakoztak a második, a szocialista forradalom időszakában jelentkező fellendülés nyomán. Ám 1919 után már ismét alig tapasztalhatók. E reménykedés feladásával szinte egyidejűleg fordul Lenin határozottan a kis- és középparasztság felé. Mindez nemcsak az időbeli egybeesés folytán tűnik fel. Bár ez sem elejtendő szempont, mivel e felismerésben nagyban közrejátszott a polgárháború ama tapasztalata, hogy a parasztság támogatása nélkül egyszerűen lehetetlen a burzsoá intervencióval szemben megvédeni Szovjet-Oroszországot.

A dolgozó parasztság e rétegei felé való fordulás azért hat újként, mert mindez nem volt benne sem általában a szocialista forradalom, sem az agrárkérdés megoldásának korábbi lenini menetrendjében (mint ahogy a gazdagparasztsággal szembeni viszony bizonyos felülvizsgálata sem következett az eredeti elképzelésekből). S most pedig Lenin nemcsak Szovjet-Oroszországban, de pl. a Francia KP agrártéziseiről szólva (1921) „minden országban, ahol kisparasztgazdaság van, súlyos hibának” tekinti a „kommunista elvek teljességének azonnali alkalmazását” ezek viszonyaira. Hogy a forradalom hamari kiszélesítése iránt táplált bizakodásának halványulása mennyire hitelesen hozható kapcsolatba a parasztsággal való jóviszony megteremtésére irányuló határozott szándékkal (tehát: ama bizonyos kiegészítő mozdonyváltással), arra akkor utal a legföleírhatetlenebbül, amikor kimondja, hogy „csak a parasztsággal való megegyezés mentheti meg Oroszországban a szocialista forradalmat, míg más országokban be nem következett a forradalom”. E szavak ugyan a párt X. Kongresszusán (1921) hangzottak el, ámde Lenin azt is hozzátette, hogy „ezt minden gyűlésen és az egész sajtóban kereken meg... kell mondanunk”. Nem véletlen tehát, hogy ő már 1919-től a legkülönbözőbb variációkban hangoztatta ezt a felfogást, hol úgy, hogy a „nemzetközi burzsoázia” legyőzésétől várható technikai segítség reménytelenségéből indult ki, hol úgy, hogy pozitív formában hangsúlyozta,

hogy „fennállásunk nem lehetséges, ha nem vagyunk jó viszonyban a paraszt-tömegekkel”.

Az agrárélmélet — és nemcsak annak, hanem a szocialista átalakulás egészére vonatkozó elmélet — szempontjából igen jelentős változás, természetesen, nem csupán a szavakban, hanem a gyakorlatban is jól lemérhető. Elég a NEP kereteire, illetve arra a — búcsúzó Lenin szavaival szólva — gazdaságpolitikai „kerülő útra” emlékeztetni, amely az államkapitalizmuson belül különböző koncessziókat biztosított a népgazdaság valamennyi ágában. Szorosabb értelemben pedig a paraszti áruterhelés támogatására és a parasztságnak a munkássággal való „árucseréjére”, amelyet Lenin nemcsak a dolgozó parasztsággal való politikai szövetség alapjának, de egyszerűs mind a szocialista építés „egyetlen lehetséges formájának” tartott „minden olyan országban, ahol a kisparaszt többségben, vagy nagyon jelentős kisebbségben van.” Ebben a vonatkozásban különösen jelentős Leninnel hosszú átalakulási korszakkal számoló, s éppen ezért a fokozatosságra, valamint a magasabb fokú szövetkezés valamennyi feltételére (anyagitechnikai, kulturális, politikai stb.) s nem utolsó sorban a parasztság kényszermentes önkéntességére építő szövetkezeti terve.

Miután a jelen vizsgálódás mintegy hármas tagozódásban igen vázlatosan és jobbra csak a parasztpolitika fejlődése szempontjából tekintette át Lenin agrárélméleti munkásságának indulását, születő eredményeit és forradalmi alkalmazását, hű maradván módszeréhez, a harmadik periódusban érvényre jutó koncepció és induló gyakorlat kifejlését és visszahatását már nem veheti szemügyre. Az már nem Lenin műve. De ha, mint a koncepció próbája, nem is az övé, mégis úgy tűnik, felfedhető egy igen határozott logikai kapcsolat, vagy folytonosság aközött, ami Lenin utolsó esztendeiben megfogalmazódott a parasztkérdésben és aközött, amit utána évtizedeken keresztül vallottak és eselekedtek. E kapcsolatot, illetve folytonosságot első fokon az elmaradottság egyazon felismerése, másodfokon a parasztság, a mezőgazdaság jelentőségének elperelhetetlensége jelzi. S csupán a harmadfokon számításba jöhető ezzel kapcsolatos pozitív vagy negatív viszony (persze ez sem ily mechanikusan) tér el ellentétes irányban egymástól.

E folytonosság, egyszersmind ellentét említése a jelen összefüggésben sem magáért való. Úgy tűnik, gondolati lecsapódása felfedezhető mind a marxista irodalomban, mind az agrárproblémát, vagy általában e régió fejlődését ily szemléleti alapokon érzékelő és értő közvéleményben. Durván fogalmazva: mindez egyfelől, bizonyos szempontból reális, lenini kérdésfeltevésben, másfelől a megválaszolás ilyen vagy olyan egyoldalúságában, de mindenképpen elégtelenségében jelentkezik. Bár mindez külön tanulmány tárgyát képezné, mégis nem kétséges, e folyamat előrehaladásának tekinthető a korábbihoz képest, akár mint bizonyos beidegzettségektől való szabadulás, akár mint e keresés jele.

Visszatérve az agrárprobléma lenini felfogásához való viszonyhoz, ma már világos, hogy az a körülmény, miszerint azt először és tartósan egy meghatározott korszak torzult agrárpolitikája igazolásaként tolmácsolták és értelmezték, nem is szólva a közvetlen károkról, sokat ártott Lenin hagyatékának. E gyakorlatot követő, igazoló vállalkozások a történeti irodalomban és publicisztikában — kevés kivételtől eltekintve — nemigen mutatkoznak időtállóknak. Ám alig javít a helyzeten, ha e practicista tolmácsolást kiiktatva, úgy nyúlunk Lenin agrárproblematikai hagyatékához, mint alkalmas tételek tárházához. Nem kétséges, a csábítás rendkívül nagy, hiszen egyrészt tudományos érdeklődése, kuta-

tása, a regionális kiterjedtség mellett, felölelte a feudalizmus végétől a szocialista átalakulás kezdetéig tartó időszakot, másrészt mivel frappáns megállapításai, alapvetései, a fejlődés íveit követve állandóan gazdagodtak, látszólag rendkívül sok változatot mutatnak. Nem kerülne különös fáradságba, hogy ellássuk új- vagy legújabbkori agrártörténeti problematikánkat ilyen megállapításokkal (pl. hogy csak futólag említsem: a parasztság felbomlásának, vagy egyes szituációkban egységének túlértékelésével kapcsolatban, vagy akár az oroszországi „népbarátok” és a mensevikek, esetleg a sztolipini földreform lenini jellemzésének átvételével kapcsolatban). Mindez még akkor sem mutatkoznék alkalmas megoldásnak, ha a történeti idő és tér mégoly pontosnak látszó különbségével számolnánk. Így is, úgy is a történeti anyaggal együtt fejlődő, Marx nyomán, mindenekelőtt a kutatás induktív logikáját követő és nem utolsó sorban a valóságot alapkritériumként tekintő kutatót és politikust vesztítenék el, holott — különösen itt, Európa keletén — éppen azt kell, hogy megkeressük és újra meg újra megtaláljuk Leninben.